

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»**

**ФАКУЛЬТЕТ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
КАФЕДРА КУЛЬТУРОЛОГІЇ**

КУРСОВА РОБОТА

на тему

«Психологія характеру людини по її зовнішності»

Виконала студентка 3-го курсу:

Кліменок Дарія Володимирівна

Науковий керівник:

Канд. іст. наук, доцент кафедри Культурології

Нікішенко Юлія Ігорівна

Київ-2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СПРИЙМАННЯ Й РОЗУМІННЯ ОБРАЗУ ЛЮДИНИ, А ТАКОЖ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ІНШИМИ АСПЕКТАМИ ЇЇ БУТТЯ.....	6
1.1. Як ми сприймаємо людей.....	6
1.2. Як формується форма обличчя та його риси.....	8
1.3. Фактори які впливають на погіршення зовнішності.....	10
1.4. Вплив нашої зовнішності на різні аспекти життя.....	13
РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ ЧИТАННЯ ЛЮДЕЙ ПО ЗОВНІШНОСТІ, А ТАКОЖ ВИЗНАЧЕННЯ ЇХ ХАРАКТЕРУ	16
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ФІЗІОГНОМІКИ.....	21
3.1. Загальний вигляд обличчя.....	22
3.1.1. Характер в залежності від пропорцій зон особи.....	22
3.1.2. Форма голови.....	24
3.1.3. Симетричність обличчя.....	25
3.1.4. Значення зморшок.....	26
3.2. Верхня частина обличчя.....	27
3.2.1 Значення форми лоба.....	27
3.2.2. Значення форми брів.....	30
3.2.3. Значення кольору і розрізу очей.....	32
3.3. Середня частина обличчя.....	33
3.3.1. Значення форми носа.....	33
3.3.2. Значення форми вух.....	34
3.4. Нижня частина обличчя.....	35
3.4.1. Форма губ і рот.....	35
3.4.2. Нижня щелепа і підборіддя.....	38
ВИСНОВКИ.....	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	42

ВСТУП

Різниця у властивостях потреб, самосвідомості, волі, здібностей, темпераменту та характеру не вичерпує цілого широкого комплексу індивідуальних характеристик. Відмінності, що існують між людьми, різноманітні і стосуються всіх аспектів їх психіки. Люди розрізняються за своїм розумовим складом, манерою поведінки, стосунками, які є у постійній взаємодії зі світом інших людей та речей. Кожна людина є унікальною та індивідуальною, а характер - одна з головних складових індивідуальності.

У наш час люди спритно приховують свою сутність під «масками», хоча риси обличчя – все одно розкажуть, яка людина насправді, не втрачаючи час на довге спілкування. Наприклад, рот розповість про духовні якості людини, а ніс розповість про рівень фінансового благополуччя і професійну реалізацію.

Така наука, як фізіономіка дійсно допомагає в багатьох сферах життєдіяльності і застосовується в усьому світі: ця наука допомагає зрозуміти людину ще до складання договору, під час проведення співбесіди. Перше знайомство може багато повідомити при уважному погляді на обличчя і, можливо, застерегти від помилок, які в діловому світі, насамперед в бізнесі дорого обходяться. Наприклад, логіка і етика (раціональні психічні функції) співвідносяться з верхньої частиною обличчя особи, логічна функція співвідноситься з правою половиною обличчя, а чуттєва (сенсорна) функція – з лівою половиною обличчя.

Завдяки цьому методу можна краще дізнатися про справжній характер людини. Оскільки особа - відкрита книга, в ній говорить все – лоб, брови, очі, рот і навіть співвідношення зон особи.

Без сумніву, форми особи неминуче будуть прив'язані не тільки до геометрії, але і до географії. Європейці, потрапивши в азійські країни, нерідко скаржаться, що азіати там «всі на одну особу». Так само вважають і китайці, які живуть в середовищі європейців, – всі ми для них «на одне обличчя». Вельми важко навчитися застосовувати європейську фізіономіку на

латиноамериканцях, чи людях монголоїдної раси оскільки існують чисто етнічні риси, які можуть ввести в оману європейського фізіогноміста.

Актуальність мого дослідження на відміну від психології, астрології, нумерології, хіромантії полягає в тому, що хоча вони і дають можливість скласти певний психологічний портрет людини, але для такого аналізу необхідно дізнатися дату, місце, час народження, повне ім'я, проходити психологічне тестування (більше того, людина може дати вигідні для неї відповіді), що буває важко... **А в фізіогноміці об'єкт вивчення – особа, її тіло.** Воно завжди на виду, його неможливо заховати. Людина, про яку особа захоче дізнатися правду, не здогадається про наміри, поки вона його будете «читати». Досить подивитися на обличчя людини, щоб дізнатися сильні і слабкі сторони його характеру. В процесі розмови легко відстежувати реакції співрозмовника, щоб більш ефективно налагоджувати контакт з ним. Отже, це дає ключики для впливу і маніпуляцій, адже відомо, що той, хто володіє інформацією, володіє світом. Тим більше, зараз, коли успіх людини залежить від його вміння будувати грамотні комунікації, ці знання особливо затребувані.

Предметом мого дослідження є психодіагностика особистості за її зовнішнім виглядом, першочергово по обличчю.

До методів будуть належати: частковий, загально-філософський, описовий, узагальнення, синтез, пізнавальний, порівняльний.

Джерельну базу становили книги які описують поведінку людей; книги на тему фізіогноміки та статті на дотичні теми; статті з журналів які покращують наше розуміння структури особистості та інших форм індивідуальних відмінностей; наукові статті іноземних авторів, в тому числі викладачів з закордонних університетів; інтернаціональні журнали, в тому числі з психології; журнал біокомунікацій; видання Центру біотехнологічної інформації.

Структура курсової роботи. Наукова робота складається зі вступу, першого розділу про те, як ми сприймаємо людей, а також образ особистості.

Тут розповідається про взаємозв'язок нашої зовнішності з іншими аспектами: від яких факторів залежить наша доглянутість, а також власно-кажучи наше обличчя. У другому розділі я підтвердила мої судження, про те, що наш вигляд привертав увагу мислителів з найдавніших часів. У третій частині я узагальнила судження різних фізіономістів про людське обличчя, а також навела опис про залежність характеру людини від частин її обличчя. У висновках я підсумувала актуальність вивчення цієї дисципліни, а також зазначила яке майбутнє у сфері біотехнологій на неї чекає.

РОЗДІЛ 1. СПРИЙМАННЯ Й РОЗУМІННЯ ОБРАЗУ ЛЮДИНИ, А ТАКОЖ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ІНШИМИ АСПЕКТАМИ ЇЇ БУТТЯ

1.1. Як ми сприймаємо людей

Наша зовнішність дає нам засоби відображення наших індивідуальних особливостей і оцінки їх іншими людьми. Це перша інформація, доступна органам сприйняття, яка постійно знаходиться на увазі під час соціальної взаємодії.

Як вважають прихильники теорії, кожен може виявити деякі риси характеру людини по його зовнішності, навіть не володіючи спеціальними знаннями. Саме тому ми нібито здатні робити правдиві висновки про особистість абсолютно незнайомих людей.

Спільне дослідження психологів з Нідерландів, Ізраїлю та США показало, що в момент знайомства ми реагуємо на те, як співвідноситься обличчя людини з тими, що ми бачили раніше. Ми запам'ятовуємо зовнішність наших кривдників і доброзичливців і на цій основі формуємо образи «ворогів» і «друзів». Чим більше обличчя співрозмовника відповідає одному з цих усереднених зразків, тим позитивніше або негативніше ми його сприймаємо [4].

І справа тут зовсім не у вродженої здатності знаходити взаємозв'язки між зовнішністю і поведінкою людини. Швидше за все, схильність судити про людей по їх зовнішності – це еволюційний механізм, який допомагав нашим предкам відрізняти своїх від чужих [24].

Однак, ґрунтуючись на цих упередженнях, ми, наприклад, не зможемо по обличчю людини визначити, наскільки вона чесна, бо критерії оцінки чоловічих осіб не завжди підходять для аналогічного «читання» жіночих [21].

Численні дослідження, які нібито доводять можливість за зовнішнім виглядом вгадати характер і навіть рід діяльності людини, на перевірку виявляються методологічно неточними. Наприклад, учасники

експериментів змогли визначити приналежність людей до однієї з двох політичних партій тільки при зіставленні пар фотографій [21].

Потрібно розуміти, що велику роль в оцінці людини по зовнішності грає не тільки обличчя, а й демографічні чинники: стать, національність, раса, вік. При цьому сприйняття у різних людей буде теж різним: критерії привабливості і доброзичливості у кожного свої. А один і той же чоловік може виглядати по-різному в залежності від настрою, ракурсу і освітлення, параметрів камери і так далі [20].

Ті ж фотографії можуть вводити в оману. Адже в залежності від мети зйомки ми будемо демонструвати на них відповідні наміри. Тому фотографії в паспорті і на сайті знайомств можуть викликати абсолютно різну реакцію.

Якщо ж говорити про друге, то професор Принстонського університету, психолог Олександр Тодоров вважає, що алгоритм дотримується тих же упереджень, що і його творці. Тобто опис людини, що визначить комп'ютер буде не сильно відрізнятися від припущень людей [20].

Мотивація фізіономістів і дослідників, які намагаються знайти взаємозв'язок між внутрішнім світом і зовнішністю, зрозуміла: нам хочеться типологізувати оточуючих, щоб краще розуміти себе.

Дослідження показують, що для складання першого враження про людину нам досить, від 0,1 до 0,5 секунди [23], а за іншими даними, вистачить і 0,04 секунди [21]. Тобто, щоб зрозуміти, подобається нам людина чи ні, потрібно лише мить. І подолати перше враження потім буде не просто [14]. При цьому ми дійсно можемо вгадувати деякі риси характеру, такі як відповідальність і екстраверсія, по зовнішності людей [20].

Справа в тому, що певні особливості особи, судячи з усього, дійсно пов'язані з поведінкою. Так, вчені виявили, що у чоловіків з широким і недовгим обличчям рівень тестостерону і схильність до агресії вище середнього [3]. Інше дослідження прийшло до висновку, що від таких людей більш ймовірний обман на переговорах [10].

Найпростіші особливості начебто незграбності або округлості особи служать для нас сигналами про загрозу або про доброзичливість. Як малюнок очей хижака в забарвленні метеликів відлякує птахів, що харчуються ними, так і ми реагуємо на людину виходячи з форми і будови його особи [8].

1.2. Як формується форма обличчя та його риси

Людське обличчя – приклад складної морфологічної структури з високою варіабельністю. Формується ця структура в результаті взаємодії генетичних, клітинних факторів і навколишнього середовища. Медицина довела, що розгадки таємниць людської душі відображаються в особі, як в дзеркалі. Перш за все, медики і анатоми вирішили з'ясувати, яка природна основа людського обличчя. У цьому їм допомогла порівняльна анатомія (наука, яка проводить порівняння між людиною і його «меншими братами», тваринами). Методи цього вчення дозволяють знаходити нові шляхи лікування людини, спираючись на результати вивчення тваринного світу. За допомогою порівняльної анатомії вчені вирішили з'ясувати, у яких тварин є «особа» і з чого вона складається [4].

З'ясувалося, що «особа» зустрічається в тваринному світі вкрай рідко: лише у вищих тварин, впершу чергу у мавп. Можна погодитися, що крокодилячу морду не можна назвати обличчям – воно нічого не виражає взагалі. Причина в м'язах: у крокодила є жувальні м'язи, за допомогою яких він плескає своєю пащею, і ніяких інших. У теплокровних тварин на морді з'являються складні м'язи. З їх допомогою тупайя (маленький комахоїдний звір, схожий на пацюка) – здатен на два вирази: страх і лють. Можна сказати, що у тупайі є примітивне «обличчя».

Від звірків, подібних тупайя, відбулися мавпи. Нижчі мавпи мають «обличчя»: вони спілкуються один з одним завдяки тому, що здатні передавати на «обличчі» гнів, невдоволення, радість і страх. У людиноподібних мавп, які найбільше схожі на людину, мускулатура «особи»

надзвичайно складна. Тому шимпанзе та інші вищі мавпи здатні зображувати майже всі основні емоції, властиві людині [4].

Таким чином, обличчя особи людини є таким тому, що володіє численними м'язами, завдяки яким здатен приймати різні вирази і показувати тим самим емоційний стан. Емоції людини залежать від його характеру, а значить, по виразу обличчя можна дізнатися багато чого про його особисті якості [30].

Згідно нового дослідження більше 130 хромосомних областей людського ДНК впливають на формування рис нашого обличчя, але найбільший вплив гени надають на центральний орган – ніс [13]. Отже, можна сказати що він найбільш схильний до впливу генів.

На перший погляд, цілком очевидно, що наш зовнішній вигляд складається з генів, які передаються від покоління до покоління. Але тим не менше, будь-які спроби генетиків предбачити окремі риси обличчя, виходячи з ДНК, не увінчалися успіхом через те, що гени людини взаємодіють з іншими факторами такими складними способами, що генетики не почали їх розуміти. Більше того, в кожній людині є неалельні гени, при якому один з них пригнічується іншим, що називається епістазом. Виходячи з цього, такий ефект може бути складним і непередбачуваним [13].

Польський поет Юліан Тувім сказав, що «особа – це те що виросло навколо носа», але з точки зору науки саме ніс найбільше схильний до впливу генів [26].

Автори дослідження, опублікованого в Nature Genetics розробили свій підхід до фенотипування особи і вже успішно його застосували раніше. Була запропонована методика застосування генеалогічно-інформативних маркерів (ancestry informative markers, AIM - аутосомних маркерів), характерних для тих чи інших етнічних груп. Це означає те, що фізіономічні особливості людини будуть виходити з певних етнічних ознак характерних для кожного окремого етносу. Такий висновок був зроблений на основі дослідження, у якому брали участь 8246 жителів Великобританії і США європейського походження.

Спочатку експерти виробляли 3Д-сканування поверхні особи. На скани накладали щільну сітку з 7160 вершинами. Потім скани розбивали на 63 сегмента, об'єднуючи сильно-корелюючі вершини. Сегменти аналізували і виділяли головні компоненти від 7 до 70 на сегмент. Після цього шукали генетичні асоціації між головними компонентами будови обличчя і SNP¹. Головні компоненти об'єднували у риси, так щоб вони максимально співвідносилися з досліджуваними SNP. Пошук асоціацій і мета-аналіз дозволили ідентифікувати 203 SNP, які продемонстрували істотний вплив на риси обличчя. Гени, що оточують SNP, в основному пов'язані з черепно-лицьовою структурою і загальною морфологічною будовою індивіда, зокрема будовою кінцівок і такого феномену як заячої губи [13].

Отже, переріз обличчя не цілком залежить від генетики, а скоріше від інших ще недосліджених особливостей людини які розвиваються у ній коли вона ще є ембріоном в утробі матері.

1.3. Фактори які впливають на погіршення зовнішності

Як відомо, що з плином часу у людей починають, стан шкіри погіршуватися (з'являються зморшки, складки, шкіра становиться дряблою та не пружною) оскільки шкіра відображає внутрішній стан організму людини. Досвідченому лікареві досить подивитися в обличчя пацієнтові, щоб почати підозрювати у того порушення роботи нирок або печінки.

Критерії за якими буде означати, що людина чуйна до свого здоров'я дуже багато. Ранні зморшки характерні для людей, які нерегулярно і неправильно харчуються, тим самим виснажуючи свою травну систему і обмін речовин (у тому числі внутрішньоклітинний).

На стані шкіри позначається зловживання солодким, борошняним, жирним і смаженим, а також надмірно солоної і гострої їжі.

¹ гетерогенність первинної структури ДНК, що виявляється в одонуклеотидних (точкових) відмінностях алелей [18].

Здорове харчування для шкіри складається зі споживання фруктів і овочів, а також страв з них. Регулярного харчування продуктами з білком (в тому числі м'яса). В меню повинна обов'язково бути риба з омега-3-кислотами, зелень, горіхи (при відсутності алергії).

Однією з причин виникнення зморшок є також фотостаріння через згубний вплив ультрафіолету на шкіру людини. Він стає причиною пересушування шкіри, порушення обміну речовин, відмирання клітин. Крім того, ультрафіолет - джерело вільних радикалів, тобто ще й стимулює різні нехороші процеси в організмі

Шкіра, під впливом сонячного світла, швидко втрачає свою гладкість, еластичність і красу. Ультрафіолет провокує і порушення пігментації, робить шкіру тонкою і стимулює окислювальні процеси. Боротися з фотостарінням можна лише за допомогою дотримання правильного режиму перебування на сонці, а також при використанні спеціальних косметичних засобів. Від того на скільки людина загоріла можна зробити висновок: як довго вона перебуває на сонці (можливо її робота пов'язана з цим), на скільки вона усвідомлює згубну дію ультрафіолету на свій стан шкіри [43].

Достатня кількість вологи в організмі впливає на правильний баланс вологи всередині клітин, і навпаки – виснажені клітини, швидше старіють і вмирають, шкіра стає тонкою - і зморшки проступають раніше терміну.

Наявність фізичних навантажень також має відношення до зовнішнього вигляду, бо таким чином органи і тканини отримують більше харчування, і обмінні процеси проходять значно швидше. Канадські медики вважають, що треба хоча б 30 хвилин в день віддавати фізичним навантаженням – і тоді організм буде працювати, як годинник. Було доведено, що заняття спортом покращують зовнішній вигляд людини, «відбираючи» мінімум 3-5 років. Все це також пояснюється інтенсивністю мікроциркуляції корисних речовин в клітинах!

Погані звички більше ніж інші негативно позначаються на стані клітин, перевантажують їх токсинами, уповільнюють виведення шлаків. Погіршення

роботи нирок, викликане алкоголем, автоматично збільшує період перебування шкідливих речовин в організмі. Куріння погано впливає на процеси відновлення і стан судин. Така погана звичка дає ефект «+10 років» до реального віку. По крайній мірі, до таких висновків прийшли американські пластичні хірурги в 2014 році, коли досліджували зовнішній вигляд декількох пар близнюків, в яких лише один близнюк кутив [43].

Емоційний стан людини, її гарний настрій - запорука успіху в будь-якому починанні. Сучасні дослідження довели, що наш настрій дуже сильно впливає на здоров'я. Поганий настрій провокує виникнення хвороб, хороший – допомагає захиститися або перемогти багато недуг. Саме тому, своєму настрою варто приділяти увагу і не давати йому перетікати в негативні емоції оскільки під час стресу відбувається викид гормонів, в тому числі, адреналіну. Він же сприяє збільшенню кількості серцевих скорочень, розвитку спазму судин, призводить до швидкого підвищення артеріального тиску, що відбивається на забезпеченні серця киснем. Цей механізм закладений природою, щоб перевести людський організм в екстрений режим роботи [43].

Кажуть, що жінки старіють швидше ніж чоловіки. Це пов'язано з тим, що життя сучасної жінки сповнено переживань і турбот. Їй треба бути і матір'ю, і дружиною, і господинею, і, найчастіше, хорошим співробітником. Жінки емоційніше переживають невдачі, а всі ці хвилювання і нервові потрясіння позначаються на стані шкіри. В першу чергу, такий ефект пояснюється викидом «нехороших» гормонів стресу - адреналіну, кортизолу. Обидва викликають скачки тиску, порушення гармонії обміну речовин. Якщо зі стресами перебір - порушення переходять в хронічну форму [43].

Без гарного сну також не обійтись оскільки він впливає як на зовнішність, так і вагу тіла, і інші показники краси. Якщо людина не спить або страдає безсонністю, то в неї виробляється гормон стресу – кортизол, який підвищує рівень цукру та інсуліну в крові, що призводить до появи накопичення жиру, особливо в області живота. Вчені довели, що недостача сну

впливає також і на природний процес старіння, що властиво абсолютно всім. Через короткочасний або поганий нічний сон люди виглядають старше, або відчують на собі ті ознаки, які в іншому випадку були б у неї по закінченню декількох років [43].

Отже, по стану шкіри який спосіб життя веде людина оскільки від цього зразу стає зрозумілим на скільки людині не все-одно на стан свого здоров'я, бо якщо вона прислуховується до свого організму, то таку саму емпатію може виражати і до інших. Всі ці правила хоча і є можливими ознаками поганого вигляду людини, але нам дано зробити можливі підсумки як особа піклується за себе та співвідносити до того, як вона виглядає.

1.4. Вплив нашої зовнішності на різні аспекти життя

Риси власного обличчя можуть сильно допомагати або сильно заважати людині – і справа тут не тільки в привабливості. Навколишні зазвичай неусвідомлено оцінюють вашу зовнішність за такими критеріями, про які ми зазвичай не замислюємося.

Наша зовнішність може значно впливати на нашу діяльність. Ще в кінці 90-х економіст Даніель Хамермеш заявив, що привабливі люди можуть заробляти на 10-12% більше, ніж їх товариші, до того ж це спрямування спостерігається в найрізноманітніших галузях фахової діяльності – від американського футболу до права і навіть економіки. З іншого боку, краса теж не завжди цьому сприяє: гарну жінку, наприклад, можуть «завалити» на співбесіді, порахувавши, що зовнішність може заважати її кваліфікаційній роботі [9].

До того, є поширене упередження, що по обрисам обличчя можна зробити висновок про чесність того, хто на фотографії. Якщо показати певній групі людей набір знімків, то вони зазвичай сходяться в оцінці того, на яких людей можна покластися, а на яких ні. У суді привабливе обличчя, навіть, може сприяти уникненню покарання: вчені з'ясували, що обвинувачені, які зовні викликають довіру, мають більшу імовірність бути виправданими при

рівноцінних доказах, а оскаржувані особистості, які не викликають жодної довіри, частіше виявляються за ґратами [20, 24].

Олександр Тодоров, колега Оліволо з часного Прінстонського вищого навчального закладу, 10 років тому поставив цікаве дослідження: він попросив випробуваних подивитися на світлини американських політиків, які балотувалися в конгрес і сенат (давши всього лише по десять секунд на кожну фотокартку), після чого оцінити за числовою шкалою, наскільки вони виглядали гожими кандидатурами. Навіть після того, як до уваги були прийняті інші фактори, такі як вік і зовнішній магнетизм, виявилось, що секундні роздуми дозволили учасникам випробування вгадувати номінанта-переможця в 70% випадків. Схожий результат дали і експерименти які проходили пізніше, в ході яких вивчалось, яким чином риси обличчя впливають на успішність його власника. Виявилось, що чим більш авторитарно людина виглядає, тим більше у неї шансів потрапити на пост глави компанії і таким чином отримувати при цьому більшу зарплатню [24].

Вони ж у своїх інших обстеженнях використовували ретельно розроблені комп'ютерні знімки людей з абсолютно нейтральними іпостасіями, щоб усунути вплив міміки на оцінку особистості. Вчені попросили досліджуваних дати особам рецензію і, порівнюючи оцінки численних фото-світлин, зуміли створити фотороботи, риси яких найбільш повномірно відображають ту чи іншу рису характеру. При розгляді цих фоторобіт, можна зробити висновок, що в нашому сприйнятті людини ми орієнтуємося на цілий комплекс різних рис обличчя – від форми очей до кісткової структури черепа та постави [24].

Зовнішність може визначати вашу долю в самих різних ситуаціях: коли людина приходить на бізнес-подію, зустрічається з друзями, наймається на роботу або намагається отримати позику в банку.

Крім того, що людину оцінюють по рисам обличчя, досить широко людей сприймають за тим, як вона себе самопрезентує. Самопрезентація (selfpresentation) – це процес, за допомогою

якого ми намагаємося контролювати враження, що виникають про нас у інших людей. Ми займаємося самопрезентацією з трьох причин: щоб отримати від інших бажані ресурси; щоб допомогти формуванню свого образу «Я» і щоб наші соціальні контакти відбувалися без ускладнень [27 с. 3-28] .

Вважається загальноприйнятою думку, що кожна людина зтурбована тим, як вона виглядає в очах інших. Цією проблемою займається спеціальна галузь знань - іміджологія, фахівцями в якій є іміджмейкери. Термін "імідж" визначається як (англ. Image - "образ") цілеспрямовано сформований образ (особи, явища, предмета), що виділяє певні ціннісні характеристики, покликаний здійснити емоційно-психологічний вплив на когось з метою популяризації, реклами і т.д. Тобто сьогодні зовнішній вигляд людини, його імідж виконує, дуже важливу комунікативну функцію. Зовнішній вигляд без слів розповідає іншим про соціальний статус людини, його життєвий успіх, професію, рівень матеріального забезпечення, естетичний смак і багато іншого [4].

Можливо, люди вважають, що вже самі-то ніколи не стали б сприймати оточуючих людей настільки поверхово, але насправді коштує нам когось зустріти, як ми відразу ж несвідомо даємо цій людині оцінку. Тодоров продемонстрував, що на формування першого враження про особу йде всього 40 мілісекунд (на те, щоб один раз моргнути, йде в 10 разів більше часу). Цей навик формується з народження: чотирирічні малюки на основі зовнішності вже беруться робити висновки про те, хто "злий", а хто "добрий", хоча і візуальна оцінка рис характеру інших людей залишає бажати кращого і навіть може приносити більше шкоди, ніж користі [24].

РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ ЧИТАННЯ ЛЮДЕЙ ПО ЗОВНІШНОСТІ, А ТАКОЖ ВИЗНАЧЕННЯ ЇХ ХАРАКТЕРУ

З найдавніших часів особа людини привертала увагу вчених, мислителів і дослідників, а кожен з них прагнув створити свою гіпотезу. Початок виникнення фізіогномії сягає, щонайменше 500 р. до н. е., коли Фітагор, грецький філософ і математик, відбирав своїх учнів на основі того, чи вказувала їх риси обличчя, що вони інтелектуально-обдаровані. Сократ (470-399рр. до н.е) був також великим фізіогномістом. Найпершу свою книгу про фізіогномію «Розкриття таємниць природи, що стосуються фізіономії» – написав Арістотель (384-322 рр. до н.е) [11].

Велику увагу Аристотель приділяв очам. На основі своїх спостережень він зробив такі висновки:

1. Про стан і можливості психіки людини можна судити на підставі оцінки особливостей будови його голови і обличчя.

2. Крім того, окремі риси обличчя людини мають схожість з тваринами, які наділяються нібито властивими їм від природи якостями: ніс товстий, як у бика, означає лінь; широкий ніс з великими ніздрями, як у свині, – дурість; гострий, як у собаки, ніс – ознака холеричного темпераменту; орлиний ніс означає сміливість; гачкуватий, як у ворони, – настороженість; у кого широкий рот, той хоробрий.

3. Якщо особа людини несе в собі риси, характерні для прояву певних емоційних станів (умиротворення, переляк, пристрасть), то можна стверджувати, що саме цей стан фактично є його індивідуальною особливістю. Наприклад, якщо особа людини постійно нагадує маску страху, то він по натурі своїй, швидше за все, боязкий [30].

Положення Аристотеля довго служили основою для спостережень фізіономістів-дослідників. В середні віки, як і багато інших наук, фізіогноміка «пішла в підпілля», але починаючи з XV ст., знову стала предметом загального інтересу: нею займалися лікарі, духовні особи, філософи, судді.

Леонардо да Вінчі детально вивчав міміку, жести і інші виразні рухи людини, відзначаючи, що певна міміка властива не тільки радості або горю, ненависті або печалі, але і різним нюансам цих переживань [31].

У своєму «Трактаті про живопис» Леонардо да Вінчі рекомендував художникам завжди мати при собі альбом, щоб в будь-який момент можна було зробити графічний начерк випадково зустрівся цікавого особи людини. При цьому він радив звертати увагу на емоційні переживання людей - радість, печаль і т. Д. І накопичувати таким шляхом наочний матеріал про людське обличчя, людську міміку, яка в подальшому може бути корисною при написанні великих полотен [28].

Як згадував Марко Поло, араби також практикували фізіогномію. Лікар і філософ Авіцена (980-1070 рр. н.е) писав про фізіогноміку у своїй книзі «De aniblibus». Майкл Скот (1175-1232 рр н.е.), придворний астролог імператора Фрідріха II, також створив книгу «De hominis phisognomon», яка була надрукована в 1477 р. і стала бестселером. Італійський лікар д'Абано (1250-1316) також написав багато книг як про астрологію, так і про фізіогномію. Протягом шістнадцятого століття багато авторів писали книги на цю тему. Джероламо Кардано, народжений в Італії, в 1501 році, написав багато книг з медицини, математики, астрономії, фізики, астрології. Кардано вважав, що характер і доля людини символізуються формою, лініями, позначками чола. Всього він написав 13 книг на тему читання на лобі. Порта опублікував «de humana physyognomota», в якому порівнює подоби людей з певними тваринами. Він каже, що якщо хтось нагадує конкретну тварину, він також матиме ті самі схильності та темперамент, що і ця тварина [11].

Цюрихський пастор Йоганн (Гаспар) Лафатер (XVIII) був найвідомішим фізіогномістом свого часу, талановитим дослідником і невтомним трудівником, що володів логічним мисленням і незвичайною інтуїцією. Йому належить десяти-томний твір «Мистецтво пізнавати людей по фізіономії». Як ніхто інший, він умів визначати характер і майбутнє людини по обличчю. Його робота «Фрагменти фізіогноміки», опублікована між 1775 і 1778 рр., була

переведена на різні мови і використовувалася фахівцями різних країн протягом багатьох років. Лафатер вивчав психологічні особливості людини, використовуючи визнання парафіян на сповіді, а потім зіставляв отримані дані з особливостями рис обличчя. Таким чином, були описані тисячі добре відомих йому осіб, і на підставі цього матеріалу зроблено висновки про взаємозв'язок форми профілю і внутрішнього складу людини. Так, він вважав, що будова і обриси черепа і чола відображають розумову діяльність людини, а будова лицьових м'язів, обриси носа і щік - моральну і емоційну складову життя; форма рота і лінія підборіддя виявляють чуттєві, тваринні якості. Лафатер, визначаючи особливості характеру по рельєфу особи і будовою черепа, претендував на роль засновника нової науки: «Особи настільки ж доступні читання, наскільки це притаманне книгам, різниця лише в тому, що вони прочитуються в короткий час і менше обманюють нас» [30].

Франц Йозеф Галль - відомий австрійський лікар і анатом займався вивченням мозку. Він першим висловив думку про те, що особливості мислення треба пов'язувати з особливостями будови мозку. У великих півкулях мозку він хотів знайти «центри» для визначення всіх здібностей людини. Галль створив докладні карти мозку, де вказав місця концентрації моральних та інтелектуальних якостей людини. Він стверджував, що за формою і місцезнаходженням опуклостей і западин на черепі можна визначити характер, нахили і розумові здібності кожного. За допомогою спеціальних вимірювань він знаходив «шишки здібностей» до музики, поезії та живопису, «горби» честолюбства, скнарості, хоробрості, материнської любові і т. д. Він стверджував, що за розум, емоції і почуття відповідають строго певні ділянки мозку. Вираженості тих чи інших якостей можна визначити по опуклостям у відповідному місці на черепі. За «горбами» на черепі Галль і його учні судили не тільки про переважання тих чи інших розумових та моральних прагнень тієї чи іншої людини, але також передбачали майбутнє життя дитини і намагалися дати поради батькам, яким має бути його виховання [37]. Таким чином, сформувалося вчення —

«френологія» (від грецького *phren* - розум). Слово «френологія» введено учнем Галля Шпурцгеймом, сам Галль був проти цього терміна і користувався термінами «кефалоскопія» (від грецького *kephale* - голова), «краніоскопія» (від грецького *kranion* - череп), «краніологія» [38].

Теорія Галля швидко набула популярності, а його ідеї зіграли позитивну роль, так як вони: стимулювали дослідження мозкової тканини; послужили джерелом нового напрямку в дослідженнях з проблем локалізації функцій в головному мозку; сприяли розвитку нейропсихології. В даний час вченими складені докладні карти функцій головного мозку [30].

Теорії І. К. Лафатера і Ф. Галля відіграли певну роль у формуванні теорії Чезаре Ломброзо. У середині XIX століття Чезаре Ломброзо, італійський учений, пропагував ідею, що злочинців можна ідентифікувати за низкою фізичних характеристик, включаючи яструбоподібні носи, м'ясисті губи, низькі та похилі чола, сплюснуті або перевернуті носи і довші за середні руки. Ломброзо прийшов до висновку, що можна не тільки встановити фізіономічний тип злочинця, але і знайти риси, притаманні окремим категоріям злочинців, наприклад злодіям, вбивцям, гвалтівникам. Аномалії в психіці цих людей виражаються в мстивості, марнославстві, гордості, слабкості розуму, нерозвиненості моральних почуттів, особливостях мови і навіть особливому письмі, що нагадує ієрогліфи стародавніх народів [29].

Російським послідовником цього методу визначення типу особистості був російський професор І. А. Сікорський, в 1861 р. написав книгу «Загальна психологія з фізіогноміки», в якій дав докладний виклад фізіогноміки, широко використовуючи літературні приклади і репродукції художніх картин. В іншій своїй книзі «Фізіогноміка в ілюстрованому викладі» він дав схожий портрет вбивці: «Великі вуха, надмірно розвинена нижня щелепа, товсті губи (слабкість свідомої волі), слабе скорочення м'язів обличчя» [34].

Якщо говорити про сучасну фізіономіку, то ним вважається Каспар Лаватер, який зробив величезні роботи «Фізіогноміка» та «100 правил фізіогноміки. А.Ф. Лазурський, який вважав, що вивчення характеру є одним

з найважливіших завдань в психології, придумав характерологію – розділ психологічної науки про сутність, структуру, типи та розвиток характеру. К. Платонов (1904-1985) визначив три основні риси характеру: вони повинні бути достатньо вираженими, тісно взаємопов'язаними з іншими рисами і систематично проявлятися в різних видах діяльності [30].

За роки існування і розвиток фізіогноміки накопичено безцінний матеріал, що включає зв'язок між рисами обличчя і особливостями характеру людини.

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ФІЗІОГНОМІКИ

Фізіогноміка (раніше іменувалася також прозологією), являє собою вчення про те, що тип особистості, характер людини і навіть стан його здоров'я можна визначити за формою і виразу його обличчя. Витоки цього вчення йдуть з глибокої давнини. Про фізіогноміку особи згадував ще Гіппократ, що поділяв це вчення і Гален, який посилається на нього. Про психологічну сторону фізіогноміки говорив ще К.Г.Юнг. Вона представляла собою гексаграми, які ідентифікували психологічні типи особистості. Наприклад, ліве око співвідноситься з екстравертною установкою особистості, а праве око співвідноситься з інтровертною установкою особистості, тобто якщо активне ліве око – людина є екстравертом, а якщо активний праве око – людина є інтровертом [42 с. 10-32].

Фізіономічний аналіз може базуватися на:

- зв'язку зон особи з порами року і навколишнім середовищем;
- зіставленні рис обличчя з астрологічними знаками;
- відношення різних типів обличчя до певної стихії [39];
- геометрії окремих частин особи;
- звичайним жестам, міміці, поведкам, «застигшим» емоціям [31].

Фізіогномісти, як правило, ділять особу на три зони (проте існують і інші варіанти розмежування):

Інтелектуальна – верхня частина особи, займає весь лоб. Починається у лінії волосся і закінчується на лінії брів. Величиною і формою чола визначають розумові здібності і реальне розуміння життя.

Емоційна – середня частина обличчя. У неї входить весь простір від брів до кінчика носа. Вона відображає ступінь чутливості, душевну глибину і внутрішній зміст.

Вітальна (енергетична, «жива») – нижня частина. Починається від лінії ніздрів, включає губи і підборіддя, несе уявлення про енергію людини, його

любові до насолод і схильності до ницим інстинктам, а також виявлення прагнення до вигоди і самозадоволення [40].

З точки зору фізіогноміки, кожна частина обличчя людини нібито відповідає за певну рису характеру, сигналізує про наявність певного типу поведінки. Якщо при вимірюванні всі ці частини рівні, вважається, що людина живе в гармонії між вітальною, емоційною і інтелектуальною сферами [32].

Наприклад, якщо риси обличчя дрібні по відношенню до розміру голови і тіла, то це говорить про прагматизм, деяке честолубство, вузький кругозір. Великі і «відкриті», виразні риси обличчя, навпаки, свідчать про широкий кругозір і відкритий характер їхнього власника. Вузькі риси обличчя також можуть говорити про схильність до уразливості.

Дуже великі риси обличчя можуть говорити про те, що перед нами людина з явними маніакальними нахилами, вона прагне досягти свого за всяку ціну. Однак такі люди не забувають і про допомогу іншим.

На бездоганному, ідеальному з точки зору фізіогноміки особі всі три зони збалансовані і пропорційні. Це означає, що всі риси обличчя знаходяться на своєму місці, вони не дуже малі або великі, довгі або короткі, не мають дефектів. Однак такі особи зустрічаються рідко. Тому, щоб правильно зрозуміти людину по обличчю, потрібно розібратися, яка з трьох зон більш яскраво відображена [36].

3.1. Загальний вигляд обличчя

3.1.1. Характер в залежності від пропорцій зон особи

1. Лоб, середня і нижня частини особи однакової висоти.

Людина з таким обличчям володіє гармонійною рівновагою між фізіологічною і емоційно-інтелектуальною сферою. Активність, прагнення до насолоди і почуття радості пов'язані у нього з розумовою діяльністю. Йому притаманні правдолюбство, життєрадісність і любов до праці. Він сердешний,

невимушений, жвавий і товариський; відрізняється розвиненим почуттям власної гідності.

2. Лоб і нижня частина обличчя рівні, середня частина - трохи довша.

Ця людина відрізняється чуйністю і благородством. Вона притягує до себе оточуючих, володіє витримкою і талантом.

3. Лоб високий, середня і нижня частини обличчя маленькі.

Це людина думки і почуттів. Вона проста і скромна, володіє інтуїцією, ніжна в почуттях, схильна до самозречення і жертвності, вірна своєму ідеалу. Активність і спрага до насолод у такої людини на другому плані, а душевна глибина поєднується з чесністю [33].

4. Лоб довше, ніж ніс, а ніс довший, ніж нижня щелепа.

Людина з такими пропорціями має стійкий дух, який регулює почуття і інстинкти, віддана піднесенню життєвим ідеалам.

Перераховані типажі осіб належать людям, що відрізняється прагненням до гармонії, творчості, успіху в будь-якій справі. Вони невинуваті оптимісти.

5. Лоб маленький, середня і нижня частини обличчя укрупнені.

Груба і імпульсивна людина, сила і воля якої переважають над почуттями і розумом. Вона смілива і допитлива, агресивна і схильна до нерозсудливості, вимогливий до себе і оточуючих.

6. Лоб короткий, середня і нижня частини особи подовжені.

Масивна і м'яка нижня частина обличчя говорить про тягу до насолод. Ця людина практична, консервативна у поглядах, не схильна до зміни місць. В неї не буває емоційних сплесків. Таку людину важко розворушити. П'ятий і шостий варіанти осіб зустрічаються у реалістів, орієнтованих на суворе життя; це люди сильні і в діяльності, і в спокої, і в насолоді [25].

7. Лоб і нижня частина обличчя великі, ніс маленький.

Це високоінтелектуальна людина, яка шукає задоволень. Вона добродушна, м'яко-сердешна і вразлива. Їй властиві душевність, емоційне співпереживання і чуйність.

8. Лоб і середня частина обличчя короткі, нижня довше.

Це вольова людина з гострим і холодним інтелектом. Вона не визнає ніжностей, суворі і педантична. Поряд з видатними здібностями має негативні схильності.

9. Лоб і нижня частина обличчя довгі, ніс кирпатий.

Розум і почуття цієї людини неприборкати. Вона часто буває агресивною, нахабною і запальною, має пробивну силу і внутрішньо анархічна. В роботі – недисциплінована і нетерпляча, досить ехидна і критичний, але сама не може усунути недоліки, які викриває, і створити щось краще [25].

Восьмий і дев'ятий варіанти осіб належать інтелектуально-обдарованим, твердим і критичним людям, часто непередбачуваним.

3.1.2. Форма голови

Прихильники фізіогноміки приділяють увагу і формі голови. Вони вважають, що витягнута голова - ознака схильності до рефлексії, напористості, упертості; такі люди прагнуть підкорити навколишній світ своїй волі, нав'язати свої стандарти. Такі люди мають підвищену абстрактність мислення і малу здатність до адаптації.

Надмірно видовжене обличчя свідчить про те, що його володар – інтелектуал: вчений, винахідник, творча натура. Виражені скроневі частки свідчать про раціональність особистості [7].

Люди з круглим обличчям мають такий же «круглий» характер – м'який, «обтічний». Це люди миролюбні, неконфліктні, вони щиро висловлюють свої емоції і нічого не приховують від оточуючих. Це хороші співрозмовники. Вважається, що почерк у таких людей часто теж м'який і округлий.

Фізіогноміка вважає, що лоб завжди говорить про інтелект, а щелепа – про дії. Тому співвідношення розмірів цих двох частин особи може говорити про те, що в людині виражено більше: прагнення до активності, потурання

інстинктам, напористість – або ж обдумування, аналіз, схильність зважувати всі «за» і «проти» [36].

Якщо занадто витягнуте обличчя доповнюється великим лобом і маленькою щелепою, то це говорить про те, що думки і вчинки такої людини не поєднуються між собою, вона певною мірою незграбна [7]. Якщо ж до цього є маленькі і звужені очі, запалі щоки і нерозвинені вилиці, то така людина занадто сильно занурений у свій внутрішній світ і відірвана від реальності.

Якщо голова за формою нагадує гарбуз, то її власникові властиві імпульсивність і безпосередність; такі люди товариські, але надмірно нав'язливі, аж до нахабства. Агресія при цьому їм не властива, якщо тільки на словах і з захисних міркувань [10].

3.1.3. Симетричність обличчя

Прихильники фізіогноміки певну увагу приділяють правій і лівій стороні обличчя, які управляються відповідними півкулями мозку, і якщо права півкуля керує лівою стороною особи – і навпаки. Ліва півкуля мозку відповідає за логіку, аналіз і синтез інформації, побудову планів, а права - за творчість, фантазію, уяву. Вважається, що людське обличчя завжди асиметрично, і дві його половини представляють собою як би два типу «Я». Якщо сфотографувати обличчя людини, а потім в фоторедакторі розбити зображення на дві половини і кожну відзеркалити, то ми отримаємо в результаті знімки двох різних людей. Це і є різні іпостасі однієї особистості [23].

І хоча асиметрія особи зазвичай невелика, проте зустрічаються випадки, коли різниця відчутна: одностороння посмішка, одностороннє формування зморшок. Така викривленість зазвичай свідчить про песимізм, невпевненість в собі і в навколишньому світі, про нинішні або минулі негаразди. Якщо помітна викривленість на ліву сторону – розчарування в своєму минулому, а якщо на праву - то невпевненість у своєму майбутньому [16].

3.1.4. Значення зморшок.

У розділі про те, від чого в людини залежить її стан зовнішності є пункти, які впливають на кількість зморшок, більше того якщо людина дуже часто відчуває якусь емоцію, то з часом зморшки в цих місцях стають постійними. Тобто зморшки зможуть розказати, як про стан здоров'я, так і про те, які емоції домінують, а фізіогноміка зможе це розшифрувати [8].

Вертикальна зморшка посередині чола - ознака розвиненого его, злості, або задумі, свавільної людини яка буде досягати бажаного, іноді ігноруючи чужі бажання. Якщо проаналізувати чому саме зморшка у цьому місці, то варто згадати, що відбувається з чолом коли людина хмуриється – та сама вертикальна зморшка.

Зморшка між бровами - ознака наполегливості і прагматичності, але без примх (на відміну від вище описаного персонажа). Трохи нижче знаходиться переносиця, а поперечна зморшка на цьому місці - ознака перевантаженості справами, які найчастіше сама людина називає дуже значущими і терміновими [35]. З іншої сторони, якщо така горизонтальна зморшка на перенісці чітко посередині очей - ознака гармонії з собою і світом, цілісності характеру, іноді навіть жорсткості. Вертикальні складки на тому ж місці – ознака впертості, свавілля і дисгармонії. Якщо зморшки зміщені вліво, то людина живе минулим і, можливо, страждає комплексами. Зсув вправо говорить про стратегічний менталітет і орієнтацію на майбутнє. Дві зморшки - ознака вольової людини, що захищає як сьогодення, так і минуле [39]. Продовживши погляд від переносиці до скул, то якщо ще там є зморщина, то їх носій завжди досягає бажаного, чітко розставляє пріоритети, здатний все життя підпорядкувати головному з них.

Будь-які зморшки від внутрішнього кута ока - прагнення розширити огляд, бачення світу. Людина з таким життєвим слідом бачить світ цілісно, завжди знаходить безліч перспектив і варіантів вирішення завдань, аж до найнесподіваніших. Це завжди стратеги. Найчастіше такі зморшки залишаються на обличчях шахістів, військових, письменників. Але тим же

славляться обманщики, маніпулятори, картярі. Кола під очима носить людина, яка схильна до компромісів. Але якщо до цього додається непосильна ноша, яку людина несе по життю, то кола ще більше [35].

Зморшка від крила носа до кута губи - ознака прагматизму, практичності, іноді – меркантильності [36], а якщо до цього ще додаються «бульдожачі» щоки, то це ознака ділової схватки [35]. Інші ж послідники фізіогномії кажуть, що якщо така зморшка продовжується до кріплення нижньої щелепи, то це ознака мрійників, подорожніх, але в той же час людей, які добре знають життя і розуміють, що щось дійсно цінне не буває матеріальним. Прості вертикальні борозни на щоках - ознака доброти людини, і іноді самопожертви, самовіддачі [39].

Зморшки у внутрішнього куточка губ - ознака вразливості, слабкості, вразливості. У зовнішнього - іронічності і відкритості. Такі маленькі борозни-скобочки по кутках рота виникають у людей, які звикли обмежувати свої інтереси, бажання, смаки. Їм властивий самоконтроль заради того, щоб стримувати агресію, здаватися поступливим і добрим. Іноді до цього додаються ще підтягнуті, ніби в образі губи. В основі такої поведінки найчастіше лежить страх невдачі. Але нерідко у людини розвивається невроз і думка «Я міг би це зробити, але мені не дали». Аналізуючи такі маленькі нерівності на шкірі – варто подивитися в якому саме місці вони знаходяться, бо вже зморшки-дужки під нижньою губою – є ознакою брехливої натури, більше того, така людина часто не вірить сама собі. У випадку коли вони продовжують посмішку - ознака людини, яка звикла до успіху, захоплення великої «здобичі», а ямочки на щоках - ознака доброти, щедрості [36].

3.2. Верхня частина обличчя

3.2.1 Значення форми лоба

Як і інші риси зовнішності лоб може багато розповісти про особистість. Наприклад, високе чоло часто пов'язують з високим інтелектом і

благородством, а невеликий лоб – ознака товариської людини з якою легко порозумітися. Але мало хто знає, що форма і розмір чола мають не тільки естетичне значення. Вгадування характеру людини за формою лоба, а також зморшками на ньому називається метопоскопія [17]. Вважається, що читання по лініях на лобі з'явилося в Стародавньому Китаї і досі використовується в азіатській культурі для інтерпретації основних рис особистості [39].

Зі Сходу мистецтво метопоскопії прийшло до Стародавньої Греції. Більш того, відомий філософ Аристотель був затятим прихильником цього вчення, вважаючи, що по лобі людини можна точно проаналізувати характер, а Гіппократ вважав, що лоб може розповісти і про хвороби людини [11].

Так, в фізіогноміці, широкий лоб є символом щедрості. Люди з широким чолом володіють широкими поглядами, розумні, дотепні, зберігають хороші відносини з оточуючими і досягають певних висот у кар'єрі. Однак, незважаючи на те, що вони вміють ладнати з іншими, іноді вони можуть бути глухими до порад оточуючих і непрактичні в роботі. Що ж стосується особистих відносин, то людям з такими характеристиками складно зберігати вірність одному партнеру. Однак, якщо вам потрібен вірний союзник в роботі, краще всього вибрати людину з широким чолом, так як він володіє великим терпінням і видатними здібностями, – радить Босройд [1].

Високий і широкий лоб видає розумну, талановиту людину, яка швидко пристосовується до нового і може досягти успіху в будь-якій обраній області. Вузький лоб – одна з найбільш бажаних рис для жінок, так як це покращує пропорції зон обличчя [30]. А ще означає, що людина м'яка та стримана, проте інші ж кажуть, що такі люди легко втрачають самовладнання оскільки схильні піддаватися своїм почуттям. Якщо порівняти чола у чоловіків і жінок, то більш вузькі мають останні, а в фізіогноміці на це є виправдання: в любові вони ніколи не беруть на себе головну роль, люблять щиро, зберігаючи любов до похилого віку і насолоджуючись щасливим сімейним життям [1].

Закруглений лоб виступає спереду і збоку і на відміну від інших типів виглядає більш високим і повним ніж зазвичай. Люди з таким чолом – кмітливі, швидко діють і добре справляються з новою справою. Як сказав Томас, – жінки з такими рисами можуть бути імпульсивними, що може вплинути на шлюб і відносини, тому і радять їм вибирати терплячих партнерів [35].

Лоб чотирикутний вказує на хороші організаторські та розумові здібності, вільні від всякої ексцентричності. Подібний лоб вказує також на здоровий глузд його власника, який завжди буде розмірковувати, перш ніж діяти. Такій людині властиві рішучість, холодний розрахунок, що свідчить про данні, характерні для чудового керівника і неважливо в якій області. Така людина може швидко досягти поставлених цілей, а завдяки своїй надійності – швидко підніметься по службовій драбині [7].

Людам з похилим чолом часто не вистачає сміливості і наполегливості. Філатова припускає, що такі люди стикаються з безліччю проблем та труднощів у дитинстві та юності оскільки таким людям часто не вистачає турботи з боку батьків і через це доводиться самим досягати важкою працею всі мінливості долі [36]. Якщо подивитися на форму лоба у боксерів, то у всіх них присутній покятий лоб, не важливо більшою чи меншою мірою він виражений. З цього можна зробити висновок, що всі свої негаразди вони починають вирішувати силою, вважаючи це найефективнішим методом позбутися від різного роду проблем, так само компенсуючи нестачу захисту з боку своїх батьків. Психолог Шапарь каже, що такі особистості відрізняються запізнілим і посереднім розумом [42], а оскільки для розвитку здібностей потрібно багато часу, праці і сторонньої допомоги, то такі люди починають заробляти свої гроші фізичним трудом.

Протилежним попередньому є низький, з прямими лініями і нахилений вперед лоб, що вказує на натуру черству, рішучу, надзвичайно вперту. Така людина немає творчої уяви, бездушна, повна злої волі і тому діє за своїм розрахунком, що суперечить усім моральним цінностям. При наявності певних

якостей – така особа може стати лідером політичної партії або при відсутності таких – злочинного угруповання. Але так чи інакше його зла цілеспрямованість приведе його до бажаного [42].

Опуклі лоби вказують на дуже мізерні розумові здібності, на важкий, тупий і обмежений розум. Володар подібного чола – необережний, у нього відсутній здоровий глузд, проте він наділений незвичайним завзяттям. До цього треба ще додати мовчазний характер, похмуру злість і розвиток тваринних пристрастей. Така людина схильна до злочинів і безглуздої жорстокості. Якщо він не буде свідомо боротися зі своїми вадами, то може перетвориться в маніяка або професійного вбивцю. Як каже Олександр Нарбут, – такі люди часом необережні, мовчазні, хоча і наділені незвичайним завзяттям. Якщо до цього додається ще й розвинена нижня частина лоба (з сильними надбрівними дугами), то такі особи шукають справедливості тільки для себе і як наслідок звикають бути домінантними, нав'язуючи свою думку. Вони індивідуалісти і сильно сконцентровані на особистісних проблемах [31].

3.2.2. Значення форми брів

У «Нарисах про характер» знаменитий живописець Лебрюн пише про те, що в бровах можна побачити рух, який виражає дію пристрастей, що охоплюють людину [11].

Густі «брежнєвські» брови – ознака тяги до життєвих радощів і слави. Задля досягнення бажаного у таких людей не відняти безпосередності і прямолінійності. Густі брови - ознака переважання тваринного в людині. Але даремно носії виражених брів агресію не демонструють, тільки у випадку загрози (і правда як тварини).

Тонкі брови – знак обережності, пластичності і злості. Такі люди дуже амбіційні, але здібності не відповідають амбіціям. Ось і доводиться вдаватися до хитрощів, а то і до жорстокості. Це злопам'ятні люди, регулярно проводять рефлексію і очищення свого оточення [31].

Однак, Морок каже, що якщо вони ще близько розташовані, то це ознака аналітичного складу розуму, схильності до постійної рефлексії і комплексу неповноцінності, що виражається різними спробами самоствердитися, а ще тонкі брови - ознака стервозності, опосередкованості, занепокоєння, зацикленості на своєму Его [30]. Олександр Нарбут відзначає, що до цього додається аналітичний склад розуму, схильність до постійної рефлексії і комплексу неповноцінності, що виражається спробами самоствердитися [31]. Тобто, звужені чи близько розташовані брови зустрічаються у людей з комплексами, стурбованістю проблемами, вузьким баченням світу і себе. Це важкі в спілкуванні і скритні люди, але якщо спільну мову знайдено, а мета встановлена – з ними можна «пройти всю дорогу». Якщо до цього додається дугоподібна форма – ознака високої зарозумілості, амбітності і навіть іноді марнославства. Разом з цим відзначається зневажливе ставлення до оточуючих. Однак Морок зазначає, що густі та важкі брови, які з'єднуються на переносиці – ознака бажання домінувати в усьому [30].

Широко розташовані брови характерні для чесних людей, які не схильні до дріб'язковості. Вони відкрито дивляться на світ і себе. Брови, що розширюються у перенісся, говорять про чутливість до сприйняття проблем і надмірного дотримання установок. Якщо вони розширюються до скронь, то це говорить про сугестивність, захопленість і непостійність. Зрощена брова – ознака слабкого контролю, переважання інстинктів над соціальними установками.

Велике значення має те, як вони розташовані над очима та їх форма. Практично рівні горизонтальні брови, що нависають над очима, властиві прагматичним людям, реалістам, які звикли добиватися всього самі і знають, що нічого в житті легко не дається. Вони відрізняються завзятістю і виживанням у важких ситуаціях [31].

Ідеальні брови – широкі, довгі, пропорційної форми, нормально густі – повідомляють, що їх власник - людина врівноважена. У нього все збалансовано: і емоції, і розум, і характер. Густі брови, зовнішні кінці дибки

піднімаються вгору, кажуть, що їхній власник щедрий і мужній, він просто створений для успіху. Такі люди з легкістю виходять із найскладніших ситуацій, їм можна довіритися. Вони хороший захист.

Дугоподібні вигнути брови у жінок говорять про її скромність, м'якість характеру, поступливість. Дівчата з такими бровами не люблять скандалів, гучних вечірок, інтриг між подругами. Вони вважатимуть за краще спілкування з книгою або будуть слухати музику в самоті. Вони вірні і постійні. Брови а-ля крила властиві самовпевненим і навіть маніакальним людям. Їх не переконати і не перечити, вони швидше переконають Вас [30].

Отже, брови можуть також багато розказати, однак жіночі буде проаналізувати важче оскільки більшість з них вже змінили свою форму.

3.2.3. Значення кольору і розрізу очей

Деякі фізіогномісти дотримуються теорії про значення кольору очей: блакитні очі у мрійників і романтиків; сині у вірних і надійних людей; сірі у наполегливих, незалежних і прагматичних людей; карі - символ практичності і стабільності; власники зелених очей наполегливі, уперті і розважливі; чорні - ознака завзятості і містичності; жовті - неординарність, нестабільність, іноді підступність. Але якщо інші положення фізіогномістів мають під собою певний ґрунт, то дане твердження – чиста езотерика, яка не має ніякого відношення до дійсності. Тому саме через цю теорію багато сучасних «читців осіб» її відкидають. А в якості джерела інформації вибирають не колір очей, а їх розріз [25].

- Близько посаджені очі видають цілеспрямованість, бажання все пізнавати глибоко і детально, а також йдуть напролом і завзятість їх господаря;
- Лупаті люди звикли жити в своє задоволення, ні в чому собі не відмовляти і щиро дивуватися, якщо цього не відбувається;
- Запалі очі і нависаючий лоб - ознака обережності і прихованості. Однак це дуже дієвий, цілеспрямована і смілива людина. Як правило, це

темпераментні і запальні особи, однак такі люди одночасно дуже сміливі і дієві;

- Маленькі очі говорять про широко розвинений внутрішній світ, а також уяву.

Погляд поверх голів інших людей, говорить про схильність до демонстративної поведінки. Це посилюється активною жестикуляцією руками, руху яких спрямовані на себе, при цьому великі пальці спрямовані вгору. Людина як би прагне привернути до себе увагу натовпу [25].

3.3. Середня частина обличчя

3.3.1. Значення форми носа

Відомий фізіономіст Гердер в одній зі своїх праць про ворожіння по обличчю писав: «Особа своїм виглядом зобов'язана носі: ніс - це рід гори, кинутої між двома протилежними долинами, що означає їх кордони. Яке цікаве вивчення представляє він в своєму початку, продовженні, наприкінці і особливо - в ніздрях!» [11].

Ніс – показник рівня цікавості. У першовідкривачів і дослідників він завжди з горбинкою, гострий і довгий, іноді трохи гачкуватий. Олександр Морок зазначає, що ближче до кінчика носа знаходиться точка долі: різні нерівності і шорсткості – ознака невдач; правильна форма носа з округлістю, і ледве-помітною м'ясистістю, правильним відтінком – до удачі [30].

Великий ніс – ознака чутливості і хороших комунікативних здібностей, незважаючи на навмисну незворушність і спокій. Володарям вираженого носа властивий хороший нюх на життєві події.

- Масивний і навіть нависає ніс – ознака хороших адаптаційних здібностей.
- Злегка кирпатий носик – ознака наївності і самовпевненості.
- Короткий ніс - недалекоглядність, довгий – далекоглядність.

- Ніс з горбинкою символізує високу чутливість до критики і образам, гордість, зарозумілість, непоступливість, педантичність.
- Великі носові крила – ознака запальності, пристрасті та енергії.
- Плоский ніс – ознака слабого темпераменту, вибіркової і обережності.
- Гачкуватим носом володіють люди, закриті від зовнішнього світу.
- Ніс з масивним кінчиком – ознака любителя чуттєвих задоволень, а відмовити в них собі він не може [36].

3.3.2. Значення форми та розташування вух

З цієї частини тіла можна сказати про людину, звичайно, не так багато, як, наприклад, по очах або за родимками, але все ж досить.

Хорошим показником здоров'я служать великі вушні раковини, блиск в очах, а подовжені і великі вуха – ознака довгих років життя. М'ясиста мочка – показник внутрішньої життєвої сили і розвиненого інтелекту. Мочка також говорить про незалежність і самостійність. Чим вона більше, тим людина стійкіше до зовнішніх впливів [31].

Якщо верхня частина вуха розташовується вище рівня брів – це вірний знак високого інтелекту, іноді творчих здібностей, а в деяких випадках навіть геніальності. Верхня зона, розташована на рівні очей, свідчить про інтелект вище середнього, тобто досить високий, але не видатний. Розташування нижче рівня очей говорить про наївність, а іноді і про дурість їхнього власника, хоча людина, у якого вуха розташовані набагато нижче рівня очей, може бути дуже відповідальною, сумлінною і далеко не дурною [30].

Капловуха людина відрізняється здатністю вибирати і приймати рішення, вона любить свободу і завжди самостійна. Інші джерела кажуть, що відтопирені вуха видають упряму людину [41], або глупу та не кмітливу.

- Козелок, звернений назовні, говорить про потребу людини отримувати підтримку ззовні, і навпаки – звернений усередину, говорить про те, що людина не вміє користуватися власним потенціалом;

- рівний козелок – ознака балансу внутрішнього і зовнішнього світу;
- чим більше і глибше вушна раковина, тим імовірніше, що людина щось приховує;
- тонкі вуха характерні для нервових особин, імпульсивних і дратівливих;
- маленькі вуха, дуже наближені до голови – ознака брехливості і мстивості;
- маленькі і дуже акуратні вуха зустрічаються у таких же акуратних осіб, іноді це досягає педантичності і вимогливості до всіх оточуючих людей;
- жорсткі, щільні вуха – ознака здоров'я; занадто м'які – слабкості;
- довгі вуха говорять про скупість [31], або про довге життя [30].

3.4. Нижня частина обличчя

Розглядаючи нижню частину обличчя варто розпочати з відстані між носом та ротом. Виразна борозенка, що розділяє верхню губу на дві половини - ознака неузгодженості лівої і правої півкулі. Така людина всьому і завжди віддається на 100%, але по черзі: то почуттям, то розуму. Ці люди не терплять двоїстості і невизначеності, часто категоричні і напористі, ревниві. Тягнуться до рішучих і наполегливим людям, відрізняються сильною емоційною прихильністю. Таким людям краще все пояснювати чітко і по пунктах, і навпаки, люди з єдиною губою чекають загальної інформації, бачення ситуації в цілому. Ось від цього і залежить метод подання інформації для людини. Інші дослідники кажуть, що жолобок між носом і губою тим виразніше, чим більше у людини рішучості і чим більше його слова відповідають діям [42 с. 64-90].

3.4.1. Форма губ і рота

Інформацію про вольові якості людини фізіогноміка намагається встановити і за формою рота і губ. І хоча, зазвичай, кажуть, що по очах – можна прочитати людину, але як сказав Володимир Мальошин: «Хочете дізнатися про душу людини – дивіться на губи. Бережіться глаз! Через очі в

більшості випадках помиляються людях. Дзеркало душі – губи». Так, губи мають певний зв'язок з очима. Однак очі, на відміну від губ, характеризують не стійкі стану, а такі, які є актуальними в даний момент. Так, розширена зіниця свідчить про чутливість і схильності більше захищатися, а не нападати. Звужена зіниця, навпаки, говорить про бажання нападати, домінувати, проявляти агресію. Зіниці звужуються тоді, коли людина намагається в когось «вистрілити». Однак варто пам'ятати, що зіниці можуть звужуватися просто від надлишку світла, тому необхідно перед «читанням» особи аналізувати зовнішні чинники [41].

Так, великий рот свідчить про хороший апетит, причому в прямому і переносному сенсі. Такі люди намагаються прихопити у життя якомога більше, діючи будь-якими засобами, причому здатні захистити від будь-якої напасти, а ось їх противникам не позаздриш [31, 41].

Володарі маленького круглого рота хитрі, обережні і старанні. Фізичних сил і наполегливості у них може і не вистачати, але вони здатні добиватися свого іншими засобами. Зовні такі люди можуть здаватися гарними і приємними, але всередині вони дуже небезпечні. Також такі люди не схильні до зайвої балакучості і краще зберігають таємниці, вони виражені інтроверти. Володарі великого рота – частіше балакучі, вони екстраверти, які потребують великої кількості зовнішніх зв'язків; таких людей можна дізнатися по широкій посмішці.

Тонкі губи, але великий в цілому рот свідчить про невиражену вибірковість, хоча і велику активність і рішучість. Ще більше висловлює це інтенсивність жолоба над верхньою губою.

Великий рот, але маленька щелепа – знак того, що людина має великі запиту, але малі можливості для їх здійснення [30].

Пухкі губи, часто вивернуті назовні, є ознакою високої чуттєвості. Такі люди емоційні, жіночні, ранимі. Тонкі губи, навпаки – свідчать про прагматизм, розважливість, проте такі особи опираються на розум [41].

Міцно стиснуті губи свідчать про те, що людина в усьому прагне знайти особисту вигоду, або вона схильна до відчуженості від зовнішнього світу. Такі губи свідчать також про мужність і рішучість. Прочинені губи говорять про відкритий характер, однак вони можуть свідчити і про деякий нарцисизм, самовиправдання. Люди з такими губами не схильні жертвувати собою.

Люди з суцільними губами теоретики, раціоналісти, але не такі активні діячі. Їхнє мислення більше орієнтоване на майбутнє, ніж на сьогодення. Вони не терплять альтернатив і не завжди можуть сказати, чому потрібно чинити саме так, але завжди проаналізують ситуацію (або покладуть на інтуїцію) і скажуть, як треба чинити [30].

Варто ще відмітити очерк губ, що не залежить від їх розміру. Так, ті в кого «лінія купідона» окреслена чітко і ярко – володіють витонченим смаком, можуть генерувати ідеї, вносити пропозиції, а також дотепні.

Коли нижня губа підібгана, та ще й заступає за верхню, то це є ознакою уразливості, злопам'ятності, такі люди готуються до гіршого [31]. Непропорційно-велика нижня губа також може казати про те, що її власник чванливий та капризний, тому при спілкуванні з ним краще проявляти гнучкість, а зайвий раз краще «не дразнити звіря». Якщо казати про верхню губу по відношенню до нижньої, то це та людина, з якою краще не вступати у будь-яку конфронтацію, його не можна дразнити, а також сперечатися [41].

Люди, що мають суцільні губи, є хорошими теоретиками, мислять раціонально, однак не завжди орієнтовані на виконання дій. Вони мислять найчастіше в напрямку майбутнього, а не сьогодення. Вони досить прямолінійні, не переносять альтернатив, хоча і не завжди можуть пояснити, чому в даній ситуації потрібно поступати так, а не по-іншому.

Якщо верхня губа чітко розділяється борозенкою на дві половини, то це говорить про неузгодженість обох півкуль мозку. Такі люди в один час бувають занадто емоційними, а в інший час - вельми розсудливими. Вони рішучі, напористі, не люблять невизначеності.

Прихильники фізіогноміки відзначають, що людям з розділеною губою потрібно все пояснювати по пунктам, а власникам суцільних губ потрібно давати тільки загальну інформацію, що характеризує проблему в цілому. Через це іноді власники таких губ можуть не зрозуміти один одного або оточуючих [30].

3.4.2. Нижня щелепа і підборіддя

Нижня щелепа і підборіддя тлумачиться фізіогномікою як «вмістилище» сили, вольових якостей, агресії. Важка, квадратна нижня щелепа говорить про те, що її власник звик бути рішучим, безжальним, в конфліктах він віддає перевагу фізичній силі. Ці якості розвинені ще сильніше, якщо є виступаюче вперед підборіддя.

Гостре підборіддя символізує образливість і самовпевненість. Якщо нижня щелепа розвинена слабо, але людина при цьому дуже товариська, то це означає, що більшу значимість він має лише на словах. Також, якщо воно розвинено слабо або практично відсутнє, то це говорить про безвольність, підозрілюваність та уразливість свого власника; але це може ввести в оману, оскільки така людина, знаючи про свої недоліки, намагається їх компенсувати, внаслідок чого стає хитрою, жорстокою та обережною. Помічено, що саме такі люди часто жують жуйку; постійні рухи нижньої щелепи при цьому створюють враження сильної і вольової людини [42 с. 134-152].

ВИСНОВОК

Отже, фізіогноміка – наука за допомогою якої можна читати оточуючих як відкриті канали. Так, з віком і досвідом кожна людина стає частково фізіономістом. При погляді на співрозмовника приходить підсвідоме відчуття небезпеки або навпаки хочеться довіряти цій людині. Це проблиски інтуїції, яка приходить після величезної кількості помилок. А якою високою ціною доводиться платити за цей досвід!

Тобто фізіогноміка потрібна усім. Продавцю необхідно відразу визначати, що потрібно в першу чергу запропонувати своєму покупцеві, а також на що робити упор в першу чергу: ціна, якість, комфорт, швидкість доставки, зовнішній вигляд, статус, технічні деталі, простота, практичність і так далі. Зрозуміло, що на все відразу орієнтуватися неможливо, найкращий продавець повинен говорити те, що від нього хоче чути покупець, причому відразу, не витрачаючи його дорогоцінного часу. Будь-яка людина в продажах напрацьовує свій досвід багато років, а фізіогноміка здатна значно скоротити цей період. Особливо зараз, коли вміння продавати краще за всіх – гарантія успішності будь-якого бізнесу. І, щоб випередити конкурентів, підприємцям потрібно вдосконалюватися [36].

При підборі персоналу фізіогноміка здатна допомогти відсіювати зовсім не відповідних людей. Адже, ні для кого не секрет, що створити гарне портфоліо може будь-хто. Зараз багато книг і тренінгів, де навчають хитрощів і маніпуляцій для вдалого працевлаштування. У тому числі вчать, як поводитися на співбесіді. Проти добре навчених, але не потрібних людей потрібно грамотно відсіювати. А серед усталеного колективу важливо гармонійно розподілити обов'язки, відповідно до реальних можливостей і бажанням людей. Будь-яка людина здатна виконувати величезний обсяг роботи, перебуваючи на своєму місці і навпаки [24].

У родині фізіогноміка так само здатна творити чудеса. Вона допомагає глибше зрозуміти партнера, прийняти його і знайти способи збереження відносин, якщо вони під загрозою. Часто люди сперечаються тільки тому, що

бачать ситуацію по-різному. Якщо людей пов'язує любов, то фізіогноміка допоможе зберегти і примножити це почуття. Адже помічено, що люди, які прожили багато років у щасливому шлюбі, мають схожі риси. Фізіогноміка дає цьому пояснення. Також щоб відразу передбачити певний характер люди часто звертаються до фізіономістів щоб зрозуміти що саме потрібно буде прийняти в партнері, зважити і наскільки це виправдає себе [1].

Вже при погляді на обличчя співрозмовника приходить розуміння, як з цією людиною потрібно спілкуватися і чого від нього чекати. Але часто цей процес проходить довго, бо часто мозок блокує здавалося б нелогічну і безсистемну інтуїцію. Адже всім з дитинства вселялось, що все потрібно пояснювати логікою і розумом.

Фізіогноміка - це якраз і є спроба пояснити з наукової, логічної точки зору те, що багато хто відчуває, розуміє на рівні підсвідомості. Це той дар, який прийшов до нас із глибини століть. Це найпотужніший інструмент самопізнання і пізнання тих, з ким доводиться контактувати. Таким чином, вона дає близько 90% інформації про людину, причому не потрібно просити його дані, дату, місце, час народження, немає необхідності проходити нудні тести. Об'єкт вивчення - особа. Воно завжди на виду, його неможливо заховати. Можна відрепетувати жести, але не можна проконтролювати мікро жести і мікроруку міміки. Тому досвідчений фізіономіст завжди легко розпізнає брехню і розбіжності в мові [2].

На жаль, в наш час, насамперед у Європі, читання особи людини визнано езотеричним вченням, а інтересу до нього з боку науки ненабагато більше, ніж до звичайної астрології, нумерології та давньоєврейської міфології. Тому оскільки зараз ця наука перебуває у стані стагнації – сучасні фізіогномісти шукають способи зробити свої методи більше обґрунтованими з наукової точки зору [24]. Вони проводять психологічні дослідження та експерименти, створюють системи автоматичного визначення характеру і темпераменту, навіть сексуальну орієнтацію і політичних поглядів по обличчю [15]. Однак, на сході читанню осіб приділяють більш велику увагу. У Китаї на кожному

підприємстві є фахівець з Мінся (так там називається фізіогноміка), який і проводить відбір працівників, спираючись не на рекомендації або характеристики, а дивлячись на реальний характер кандидата і ставлячи його на те місце, на якому він зможе максимально розкритися і принести більше користі [39].

Втім, фізіогноміка в її стародавньому, магічному розумінні теж нікуди не зникла. Спеціаліст в цій області знань може цілком серйозно пропонувати жінкам вибирати в якості партнерів чоловіків з великим носом, який нібито говорить про фінансову забезпеченість [19].

Все це дає ґрунт для розквіту нового типу фізіогноміки. Наприклад, є стартап Job BestFitMe, що пропонує компаніям і урядам послуги штучного інтелекту, який нібито по фотографії може розповісти про профпридатність людини. Так, нещодавно група вчених створила математичну модель, яка по окремих ділячках особи людини повинна передбачати особливості будови його ДНК. Модель була піддана випробуванням, і виявилося, що її точність дуже низька [20].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Boothroyd, L. G., Jones, B. C., Burt, D. M. & Perrett, D. I. Partner characteristics associated with masculinity, health and maturity in male faces. *Personal and Individual Differences*. 2007. № 43. P. 1161–1173.
2. Burguete M. Science Matters: Humanities as Complex Systems. *World Scientific*, 2008. 288 p. URL: Burguete M. Science Matters: Humanities as Complex Systems. World Scientific. 2008
3. Carré JM, McCormick Ch. M. In your face: facial metrics predict aggressive behaviour in the laboratory and in varsity and professional hockey players. *Proceedings of the royal society B*. 2008. № 1651. URL: <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rspb.2008.0873>
4. Dotsch R., Hassin R. R., Todorov A., Statistical learning shapes face evaluation. *Nature Human behavior*. 2016. № 1. URL: <http://labconscious.huji.ac.il/wp-content/uploads/2017/09/s41562-016-0001.pdf>
5. Forehead face reading : веб-сайт URL: <https://www.yourchineseastrology.com/face-reading/forehead/>
6. Forehead reading or metoscopy : веб-сайт URL: <https://askastrologer.com/articles/Forehead-reading.html>
7. Forehead tells a lot about your character. *Our Correspondent* : веб-сайт URL: <https://www.onmanorama.com/lifestyle/astro/2018/11/28/forhead-tells-a-lot-about-character.html>
8. Franklin R. G., Adams R.B., Steiner T.G., Zebrowitz L. A. Reading the lines in the face: The contribution of angularity and roundness to perceptions of facial anger and joy. *National Center Biotechnology Information*. 2019. DOI: 10.1037/emo0000423 URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29756792/#affiliation-1>
9. Hamermesh D. S. Do labor costs affect companies' demand for labor? *IZA World of Labor*. 2014. DOI: 10.15185/izawol.3 URL: <https://wol.iza.org/articles/do-labor-costs-affect-companies-demand-for-labor/long>

10. Haselhuhn M.P., Wong E.M. Bad to the bone: facial structure predicts unethical behavior. *The Royal Society Publishing*. 2011. DOI: 10.1098/rspb.2011.1193. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3234568/>
11. Jenkinson, J. Face Facts: A History of Physiognomy from Ancient Mesopotamia to the End of the 19th Century. *The Journal of Biocommunication*. 1997. URL: https://www.academia.edu/17253224/Face_facts_a_history_of_physiognomy_from_ancient_Mesopotamia_to_the_end_of_the_19th_century
12. Joseph K. Pickrell et al. Detection and interpretation of shared genetic influences on 42 human traits. *Nature Genetics*. 2016. № 48. URL: <https://www.nature.com/articles/ng.3570>
13. Julie White J. et al. Insights into the genetic architecture of the human face. *Nature Genetics*. 2020. № 53. URL: 10.1038 / s41588-020-00741-7
14. Klein N., Ed O'Brien. The Tipping Point of Moral Change: When Do Good and Bad Acts Make Good and Bad Actors? *Social Cognition*. 2016. DOI:10.1521/soco.2016.34.2.149 URL: https://www.researchgate.net/publication/298808571_The_Tipping_Point_of_Moral_Change_When_Do_Good_and_Bad_Acts_Make_Good_and_Bad_Actors
15. Levin S. Face-reading AI will be able to detect your politics and IQ, professor says. *The Guardian*. 2017. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2017/sep/12/artificial-intelligence-face-recognition-michal-kosinski>
16. Little A. C., Perret D. I. Using composite face images to assess accuracy in personality attribution. *British Journal of Psychology*. 2007. DOI:10.1348/000712606X109648. URL: https://www.researchgate.net/publication/6487304_Using_composite_face_images_to_assess_accuracy_in_personality_attribution
17. Metoposcopy - Reading Lines on the Forehead to See the Future. *Futurescopes* : веб-сайт URL:

- <https://futurescopes.com/divination/metoposcopy/2284/metoposcopy-reading-lines-forehead-see-future>
18. Nachman, Michael W. Single nucleotide polymorphisms and recombination rate in humans. *Trends in genetics*. 2001. № 17 (9). P. 481–485. URL: [https://www.cell.com/trends/genetics/fulltext/S0168-9525\(01\)02409-X?_returnURL=https%3A%2F%2Flinkinghub.elsevier.com%2Fretrieve%2Fpii%2FS016895250102409X%3Fshowall%3Dtrue](https://www.cell.com/trends/genetics/fulltext/S0168-9525(01)02409-X?_returnURL=https%3A%2F%2Flinkinghub.elsevier.com%2Fretrieve%2Fpii%2FS016895250102409X%3Fshowall%3Dtrue)
 19. Simon M. Fantastically Wrong: The Silly Theory That Almost Kept Darwin From Going on His Famous Voyage. *Science*. 2015. № 4. URL: <https://www.wired.com/2015/01/fantastically-wrong-physiognomy/>
 20. Todorov A. Can We Read a Person's Character from Facial Images? *Scientific American*. 2018. URL: <https://blogs.scientificamerican.com/observations/can-we-read-a-persons-character-from-facial-images/>
 21. Todorov A., Christopher Y. O., Dotsch R, Mende-Siedlecki P. Social Attributions from Faces: Determinants, Consequences, Accuracy, and Functional Significance. *Annual Review of Psychology*. 2015. № 66:519-545. URL: <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-psych-113011-14383>
 22. Vallacher R. R., Wegner D. M., McMahan S. C., Cotter J., Larsen K. A. On Winning Friends and Influencing People: Action Identification and Self-Presentation Success. *Social Cognition*. 1992. P. 335—355.
 23. Willis J. Todorov A. First impressions: making up your mind after a 100-ms exposure to a face. *Psychological Science*. 2006. веб-сайт. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16866745/>
 24. Wiseman R., Highfield R., Jenkins R. How your looks betray your personality. *NewScientist*. 2009. URL: <https://www.newscientist.com/article/mg20126957-300-how-your-looks-betray-your-personality/>
 25. Браун С. Практическое искусство чтения лиц. Москва: Эксмо, 2003. 128 с. URL: <https://www.psyoffice.ru/4303-braun-sajjmon.-prakticheskoe-iskusstvo-chtenija.html>

26. ДНК формують зовнішність та визивають рак : веб-сайт. URL:
https://www.pravda.ru/science/1567326-genes_facial/
27. Корягина Н. А. Самопрезентация и убеждающая коммуникация : учебник и практикум для вузов. Москва: Юрайт 2019, 227 с. URL:
<https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/direct/304041405>
28. Леонардо да Винчи. Трактат о живописи. *Суждения о науке и искусстве*. URL: <https://e-libra.ru/read/403789-traktat-o-zhivopisi.html>
29. Линейкой по черепу. Как Чезаре Ломброзо учил мир вычислять преступников. Аргументы и факты : веб-сайт. URL:
https://aif.ru/society/history/lineykoy_po_cherepu_kak_chezare_lombrozo_uchi_l_mir_vychislyat_prestupnikov
30. Морок А. К. Физиогномика для девочек. Ярославль: Академия развития. 2014. URL: <https://e-libra.ru/read/542924-fiziognomika-dlya-devochek.html>
31. Нарбут. А. В. Мужские и женские хитрости. Лучший справочник по распознаванию лжи! Москва: АСТ, 2014. URL: https://mir-knig.com/read_387389-2
32. Паршукова Л. П., Карлишев В. М., Шакурова З. А. Физиогномика : научное пособие. Ростов-на-Дону, 2004 URL:
<https://www.rulit.me/books/fiziognomika-uchebnoe-posobie-read-519590-2.html>
33. Приложение 6. Физиогномика. Всемирная история : веб-сайт. URL:
<http://historic.ru/books/item/f00/s00/z00000006/st040.shtml>
34. Сикорский И. А. Всеобщая психология с физиогномикой в иллюстративном изложении. Киев : Фото-лито-типография С.В. Кульженко, 1904. 576 с. URL: https://spisok-literaturi.ru/books/vseobschaya-psihologiya-s-fiziognomikoy-v-illyustrativnom-izlozhenii_32485577.html
35. Томас. Р. Секреты на лице. Наука физиогномика с иллюстрациями и объяснениями. Харьков : Авангард, 1993. 44 с. URL:
<http://www.kunpendelek.ru/library/chinamed/physiognomy/secrets-of-facial/>

36. Филатова Т. В. Читай лица! Специальная методика чтения лиц и эмоций. Москва: Эксмо, 2017. URL: <https://www.rulit.me/books/chitaj-lica-specialnaya-metodika-chteniya-lic-i-emocij-read-485844-1.html>
37. Френология, по системе доктора Галля. Идеи и вдохновение : веб-сайт. URL: <https://www.livemaster.ru/topic/183723-frenologiya-po-sisteme-doktora-gallya>
38. Френология: изучение личности по голове. *Фотохронограф* : веб-сайт. URL: <https://photochronograph.ru/2017/11/21/frenologiya-izuchenie-lichnosti-po-golove/>
39. Ханнер Д. Китайское искусство физиогномики. Москва: София, 2017. URL: <http://mastera.mobi/wp-content/uploads/2019/12/KitaiFiziognom.pdf>
40. Читабельність обличчя. : веб-сайт. URL: https://magicspeedreading.com/books/a_govori/imidzhelogiya__kak_nravitmzsya_lyudyam/image_023.html
41. Читаем по губам. *Управление персоналом* : веб-сайт. URL: <https://bt-seminar.ru/chitaem-po-gubam/>
42. Шапарь В. Б. Язык тела и эмоций. Как читать чужие мысли и видеть, что думают другие. Харьков, Белгород: Клуб семейного досуга, 2010. 384 с.
43. Энн Орниш. Болезни отменяются: Простые изменения образа жизни для профилактики заболеваний. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2020. 464 с.